

Josip Sanko Rabar

Pičmanova 8, HR-10000 Zagreb
sanko.rabar@zg.t-com.hr

Vjera, umjetnost i filozofija
u Sørenu Kierkegaarda

Sažetak

Danski filozof Søren Kierkegaard duboko je proživljavao i promišljao vjeru, umjetnost i filozofiju pa, premda se umjetnosti i filozofije odrekao u ime vjere, to je samo prividno tako, jer je filozofiju sačuvao svojim izvanrednim filozofiranjem, a umjetnosti je sačuvao značajno mjesto u estetici braka i umjetnosti življenja. Što to znači estetički živjeti, i što znači etički živjeti? Kierkegaard ne polazi od estetičkog života umjetnika, već od etičkog i religioznog samoizbora koji život čini lijepim i umjetničkim djelom. Cilj nije umjetnost umjetničkog djela, već umjetnost življenja, a to je moguće samo u vjeri.

Ključne riječi

vjera, umjetnost, filozofija, Søren Kierkegaard

Postoji li nešto takvo kao »kršćanska filozofija«? Neki smatraju da je to *contradictio in adiecto*, potpuna nemogućnost. Jer ako se vjera temelji na objavi, odnosno na Isusu Kristu, ne samo na svemu onom što je on govorio i naučavao, već i na svemu što je činio, trpio i bio, dakle u potpunosti na jednoj povijesno-nadpovijesnoj osobi, s druge se strane filozofija temelji na potpuno slobodnom misaonom istraživanju, odnosno slobodnoj misli kojoj ništa ne smije stajati na putu, pa niti Bog. Tako bi se trebali razlikovati kršćanstvo i filozofija. Zanimljivo je da je sličan problem (*mutatis mutandis*) postojao i s »marksističkom filozofijom« kao oksimoronom, ne samo kao prigovor filozofije – pošto je marksizam polazio od određenih misli svoga učitelja, pa ako već nije trebao biti vjeran slovu Marxa, barem je trebao biti vjeran njegovu duhu (slično kršćanstvu) – već je prigovor postojao i sa strane samog marksizma, pošto je za marksiste filozofija samo tumačila svijet, dok je marksistička misao revolucije bila sva okrenuta njegovoj promjeni.

No zaključiti odatle da ne postoji kršćanska filozofija moglo bi biti preuranjeno. Naime, postoji nešto što se zove činjenično stanje. I nekakvi »kršćanski filozofi« postoje kao činjenice, pa ako ne mislimo zajedno s Hegelom da je utoliko gore po činjenice, trebali bismo preispitati te »kršćanske filozofe«. Dva najznačajnija svakako su Kierkegaard i Jaspers. O Jaspersu sam već jednom pisao. Sada sam se prihvatio onog zakučastijeg i proturječnijeg, onog koji je vinovnik nastanka kršćanske filozofije u punom smislu te riječi, a to je danski filozof Søren Kierkegaard.

I tome bi se dalo prigovoriti. Zar kršćanski filozofi ne postoje dugim nizom stoljeća? Zar Descartes i Leibniz nisu bili kršćanski filozofi? Zar nije i Kant još uvijek kršćanski filozof? Neki su u kršćanske filozofe ubrajali čak i Hegela, premda je upravo Hegel svojim panlogizmom sasvim solidno »udavio« kršćanstvo. Za Hegela je bitak pojam, a pojedinac beznačajan, odnosno onoliko

značajan koliko opće uzima u sebe, sam pojedinac kao takav, bez općeg, zapravo jest zlo. Za Hegela su pojam i ideja sve, a pojedini čovjek gotovo ništa, odnosno moment u razvoju ideje. Gotovo potrošna roba. U svom »aufheben«
doduše sačuvan, ali sačuvan kao sitni kotačić u stroju gigantska sveuma.

Kierkegaardova filozofija nastaje kao misaon kršćanski otpor takvome Hegelu. Hegel je filozofiju doveo do vrhunca, dalje se u tome smjeru više nije moglo. Premda i sam nerijetko koristi Hegelovu dijalektiku, često premještenu iz apsolutne ideje u pojedinačni subjekt, Kierkegaard obrće neke temeljne Hegelove misli. Čovjek, pojedinac, važniji je od pojma i ideje. Vjera i paradoks značajniji su od uma. Kierkegaard u temelju obrće Hegela. Dok raniji kršćanski filozofi nisu još bili uznapredovali u nezadrživom bujanju uma, i njegovu gutanju ili negiranju svega što nije um, tek Kierkegaard, koji polazi od vjere i pojedina čovjeka (zapravo osobe), obrće smjer filozofiranja. Tako, s jedne strane, on nije prvi kršćanski filozof, no s druge strane, upravo je on prvi filozofiranje od Hegelova panlogizma okrenuo u smjeru kršćanstva. Kierkegaard je taj svoj misaoni obrat činio strastveno i radikalno, a ta silna strast i taj duboki radikalizam čine ga kršćanskim filozofom u novom smislu te riječi. To ga razlikuje od ranijih »kršćanskih filozofa«
koji su još tapkali u smjeru Hegela, dok on sve okreće u smjeru bogočovještva, samodređenja čovjeka, odnosno paradoksa koji se zove Krist. Kako ga onda ne nazvati kršćanskim filozofom?

No ipak, postoji li kršćanska filozofija? Je li Kierkegaard filozof ili kršćanin? Svojom originalnošću i samosvojnošću, svojom slobodnom i konsistentnom unutaršnjim logikom misli, on se ne libi hereze i stajanja nasuprot Crkvi i kršćanstvu, prema tome on je filozof, a ne kršćanin, s druge strane, suprotno tome, on svoju misao temelji na vjeri kao paradoksu, što je sasvim bezumni i nefilozofski temelj – vjera počinje tamo gdje misao prestaje. Prema tome, nije filozof već kršćanin! Dapače, sam Kierkegaard oštro razlikuje kršćanstvo od filozofije, često ih suprotstavlja, i sebe ne smatra filozofom. No, ako je kršćanin, dvostruko je heretičan kršćanin, heretičan kao slobodni mislilac, heretičan zbog iracionalnog tumačenja vjere. Kierkegaard je svojim (Tertulijanovim) »credo quia absurdum«
manje filozof od svih ostalih kršćana. Kierkegaard nije samo paradoksalan, on je dvostruko i kontradiktorno paradoksalan. No, ono najparadoksalnije od svega jest da je upravo on prvi osmislio neke duboke istine kako filozofije tako i vjere, premda ih je, također, svojom isključivošću i pretjeranošću ponekad dovodio do samonegacije. Potrebno je suptilno razlučiti u Kierkegarda ono genijalno čime je obogatio, s jedne strane, i filozofiju, a, s druge strane, i vjeru (teologiju) od onog u njemu ishitrenog i pretjeranog, što je nastalo u strastvenoj borbi protiv Hegela, tako da je nerijetko odlazio u suprotnu krajnost panlogizmu i umnosti svega, u bezumlje i iracionalizam. Ipak, on u toj kritici najčešće izvrsno i s mjerom pogađa činjenice, kao svaki kvalitetni mislilac on temeljito misli i rijetko griješi, po čemu je velik filozof. Korjenitim shvaćanjem ljudske slobode i čovjekova samoodređenja, danas je aktualniji nego ikada, dok je Hegel sa svojom shvaćanjem slobode kao »(spoznate) povijesne nužnosti«
(za Kierkegarda kontradikcija) već davno razotkriven kao nehuman.

Zahvaljujući kontradiktornom paradoksu, Kierkegarda možemo zaista nazvati »kršćanskim filozofom«. Odnosno kršćaninom i filozofom, s vlastito tumačenim kršćanstvom i vlastitom autonomnom filozofijom koji su upravo u paroksizmu tobožnje apsolutne nespojivosti i suprotnosti vjere i filozofije u Kierkegarda, ipak, jedno. On je to čak više od Jaspersa, koji je puno manje paradoksalan, premda puno duuguje Kierkegardu.

Ne postoji nitko tko je toliko strastveno i uspješno dokazivao da kršćanski filozof ne postoji, ni itko tko je u toj mjeri svojom osebnom egzistencijom i konsistentnom mišlju dokazao da ipak postoji. To bi mogli nazvati Kierkegaardovim unutarnjim paradoksom. Takav je paradoks moguć jer je Kierkegaard sasvim nehوتيčno proširio pojam filozofije. Poput Sokrata, značio je novi početak.

Treba reći da je danski filozof Kierkegaard – premda je bio vrsni filozof i izuzetno volio uživati u umjetnosti, te strastveni ljubitelj kazališta, pa i drugih rodova umjetnosti – u svojoj zreloj fazi sav svoj misao ulog stavio samo na vjeru. U toj mjeri da se nije više nije smatrao ni filozofom. Pa nije čudno da je filozofiju i umjetnost potom ipak podcjenjivao. Kierkegaard je u *Strahu i drhtanju* napisao da umjesto stupnja objektivnosti vjera vodi računa samo o stupnju iskrenosti i »unutrašnjosti«.¹ Premda je Kierkegaard vjeru reducirao samo na prvotni paradoks i potpuno je odijelio od uma – što je pogrešno! – ipak je u pravu da su u vjeri, kao i u umjetnosti, iskrenost prema sebi i unutrašnji život mnogo važniji od objektivnosti. Za Kierkegarda, »istina je stupanj iskrenosti prema samom sebi, stupanj unutrašnjosti kojom pojedinac utvrđuje objektivnu nezvjesnost«.² To još više vrijedi za umjetnost nego za vjeru. Istina je kao i vjera izbor i rizik, i to osobni izbor i osobni rizik. Slično stoji i s istinom u umjetnosti. Umjetničko je djelo istinito ako je iskreno. Kierkegaard piše:

»Ljudi obično smatraju da to što vjera proizvodi nije nikakvo umjetničko djelo, da je to grub i nezgraplan rad, podesan samo za mnogo sirovije prirode; međutim, plod vjere nešto je sasvim drugo. Dijalektika vjere nešto je najtanahnije i najčudnije od svega...«³

Genijalnost vjere drukčija je od genijalnosti umjetnosti, premda obje zavise od nezaslužena dara: prva djeluje u skrivenosti, dok se druga otkriva. Dok je vjera velikim djelom skrivena, umjetnost je sva dana u vlastitu otkrivenju. Polazeći od vjere kao paradoksa koja vjernika stavlja u apsolutni odnos prema Apsolutu, ali je pritom on u potpunosti pojedinac, kao Abraham, čije je opravdanje i samo paradoks, »jer čak ukoliko ima opravdanje, on ga ne dobiva snagom bilo čega što je opće, nego snagom toga što je pojedinac«.⁴ Možemo opaziti sličnost s Kantovom *Kritikom moći suđenja*, s bezinteresnim sviđanjem, a još više s općim sviđanjem bez pojma, odnosno bez mislivo općeg. Niti umjetnost, niti vjera velikana vjere, ne mogu naći svoje opravdanje u nečem mislivo općem, u nekom pojmu. Premda, na paradoksalan način, imaju ipak opravdanje. Pritom treba reći da je paradoks vjere samo začetak vjere u pojedincu i da se ona naknadno usklađuje s umom, te i sama biva umnom. Zahvaljujući upravo Kierkegardu mnogi su kritičari kršćanstva shvatili vjeru kao sasvim iracionalnu pojavu.

Ne trebamo smetnuti s uma da Kierkegaard duboko podcjenjuje umjetnost, često je u krivu, no, ponekad je čak i pravu:

»... umjetnička vještina nema nikakav zadatak da ostvari i postigne zanimljiv život, pošto je to sudbonosna povlastica koja se, kao i svaka povlastica u svijetu duha, plaća samo dubljim bolom«.⁵

1
S. Kierkegaard, *Strah i drhtanje*, BIGZ, Beograd 1975., str. 20.

2
S. Kierkegaard, *Strah i drhtanje*, str. 20.

3
Isto, str. 69.

4
Isto, str. 106.

5
Isto, str. 134.

Za Kierkegaardu, »religiozno je jedina sila koja estetičko može izbaviti iz njegove borbe s etičkim.«⁶ Nadalje,

»Vjera je najviša strast u jednom čovjeku. U svakom pokoljenju ima mnogo ljudi koji nikada do nje ne dolazi, ali sigurno da nitko ne dolazi dalje.«⁷

Na početku svog opsežnog djela *Ili-ili* Kierkegaard piše:

»Što je pjesnik? Nesretnik koji krije duboke bolove u svome srcu, ali čije su usne tako oblikovane da, kada jecaji i krici prelaze preko njih, to odjekne kao lijepa muzika.«⁸

Kierkegaard često pretjeruje, dovodi misao do krajnosti i apsurdna, ali u ovo-me ipak ima zrnce istine, ako shvatimo da ni pjesnički poziv nije bez križa. Umjetnost, kao i vjera, ne može izbjeći križ.

On lucidno vidi da iza prizivanja muze, leži jedno dublje prizivanje: ne prizivamo mi muzu, već muza priziva nas. Kierkegardu ne promiče primisao da prvobitnu inicijativu u umjetnosti ima ono božansko, baš kao i u vjeri.⁹ Jedan od mnogobrojnih Kierkegaardovih paradoksa leži u tome da on u nekim svojim estetičkim spisima nastoji što više odvojiti i suprotstaviti estetsko i umjetničko od etičkog i religioznog, a ipak, svjesno ili nesvjesno ukazuje na duboke strukturalne sličnosti. Ipak, u Kierkegardu je religijski život onaj koji u sebi miri estetsko i etičko. Odnosno, umjetnost življenja nadređena je svakoj umjetnosti. Tako su u braku etičko i estetsko pomireni.

Kierkegaard ide i u suprotne krajnosti. Pišući o Skribovoj komediji *Prva ljubav* izjavljuje:

»Ovaj komad će mi sada, dakle, pomoći shvatiti samog sebe, on će mi biti povod da bacim dubok pogled u svoje srce; pjesnici se zato zovu svećenici što objašnjavaju život...«¹⁰ (Misli na latinsku riječ *vates* koja označava i pjesnika i religijskog proroka.)

Kod Hegela je stvar jasna. Obje su, umjetnost i religija, samo momenti istoga, naime, apsolutne ideje. Hegel, bar naizgled, pomiruje umjetnost i religiju (kao i filozofiju), ali tako da ih sve ukida u apsolutnoj znanosti; oni su, doduše, u svojoj razlici sačuvani, ali kao prošlost. Tu je sve prošlo.

Za Kierkegardu je umijeće religijskog življenja ono koje miri i sjedinjuje estetsko i etičko:

»... ako su teškoće daleko manje u stanju porobiti čovjeka tako da ode oborene glave i zaboravi kako je i on stvoren po obličju Božjem, onda bi, ako Bog da, za vas mogla biti pravedna kazna što kazališni pisci ništa drugo ne pišu, osim svih mogućih plaćevnih komada, punih straha i užasa, koji vašoj mekušnosti neće dozvoliti da se odmara u mekim kazališnim foteljama i da se pretjerano parfimirate, nego će vas zaprepastiti dok ne naučite da u stvarnosti vjerujete u postojanje onoga što za vas postoji samo u pjesništvu. Rado priznajem da u svom braku nisam doživio mnogo takvih ružnih stvari, i zato ne mogu govoriti iz svog iskustva, ali uvjeren sam da u čovjeku ništa ne može ugušiti estetiku, i to uvjerenje je tako snažno, tako blaženo, tako intimno, da za njega zahvaljujem Bogu kao na milostivom daru. Kada u Svetom pismu čitamo o mnogim milostivim darovima, mogao bih stvarno ubrojiti i ove u njih: otvorenost, povjerenje, vjera u stvarnost i vječnu nužnost, zahvaljujući kojoj pobjedu je ljepota, i vjera u blaženstvo koje se nalazi u slobodi, kojom individua pritiječe Bogu u pomoć.«¹¹

Vjera spašava estetičko, jedino ona ga u potpunosti ima:

»Ako hoćemo sačuvati estetiku, treba, dakle, vanjsku nevolju pretvoriti u unutrašnje iskušenje. Ili ti možda smeta što ovdje još jednom upotrebljavam riječ estetika? Ili možda smatraš gotovo djetinjarijom s moje strane što estetiku tražim među siromašnima i patnicima? Ili si se možda čak ponizio prihvaćajući tu vapijuću podjelu, koja estetiku dosuđuje otmjanim i moćnim, bogatim i obrazovanim, a siromašnim u najbolju ruku religioznost? Pa dobro, ne vjerujem da siromašni pri ovoj podjeli trpe štetu; i zar ne vidiš da siromašni, utoliko što su pobožni, ujedno imaju i estetiku, i da bogataši, ukoliko nisu pobožni, nemaju ni estetiku?«¹²

Drugim riječima:

»... ako se ljubav može očuvati čista, a to se može ako mi u tome pomogne Bog, onda se može sačuvati esetika jer je sama ljubav estetika.«¹³

Ne umjetnost, već umjetnost življenja, vrhunac je umjetničkog:

»Sve to o čemu ovdje govorim može se, naime, sasvim sigurno estetički prikazati, ali ne u pjesničkoj reprodukciji, nego doživljavajući i ostvarujući to u stvarnom životu. Tako se estetika sama ukida i miri sa životom, jer kao što su u izvjesnom smislu pjesništvo i likovna umjetnost upravo pomirenje sa životom, isto tako su u drugom smislu zavada sa životom, jer mire samo jednu stranu duše. Tu se nalazim na vrhuncu estetike. I zaista onaj tko je dovoljno smjeran i hrabar da se tu estetički preobrazi, onaj tko se osjeća identičnim s ličnošću u kazališnom komadu, koje piše Božanstvo, u kojem pjesnik i sufler nisu različite ličnosti, u kojem je individua kao iskusan glumac ušla u duh svoga karaktera i svoje replike i ne dozvoljava da joj smeta šaptač, nego osjeća da ono što se došaptava jest to što sam želi kazati, tako da gotovo ne zna da li on stavlja sufleru riječi u usta, ili sufler njemu, onaj tko se, u najdubljem smislu riječi, osjeća ujedno kao pjesnik i kao pjesma...«¹⁴

Dok nas čista umjetnička estetika mrvči i rasiplje na hedonističke porive, tek etikom zadobivamo pravu estetiku:

»... nisam nikakav etički rigorista, oduševljen za formalnu apstraktnu slobodu; tek kada je izbor postavljen, sva estetika se vraća i ti ćeš vidjeti: tek zahvaljujući tome život postaje lijep, i tek na ovom putu čovjeku može poći za rukom spasiti svoju dušu i da dobije sav svet, da se njime koristi ne zloupotrebljavajući ga.

Ali što to znači estetički živjeti, i što znači etički živjeti? Što je u čovjeku estetika, a što je etika? Na ovo bih odgovorio: estetika u čovjeku je ono putem čega on neposredno jeste ono što jest, etika je ono posredstvom čega on postaje to što postaje. Onaj koji živi u estetici, kroz estetiku, od estetike i za estetiku koja se nalazi u njemu – živi estetički.«¹⁵

Kierkegaard se bolnim rezom vjere odcijepio od relativizma životne sredine, da načini svoj život posvećenim umjetničkim djelom. Kierkegaard ne polazi od estetičkog života umjetnika, već od etičkog i religioznog samoizbora koji život čini lijepim i umjetničkim djelom. Cilj nije umjetnost umjetničkog djela, već umjetnost življenja, a to je moguće samo u vjeri.

6
Isto, str. 150.

7
Isto, str. 190.

8
S. Kierkegaard, *Ili-ili*, Veselin Masleša, Sarajevo 1979., str. 21.

9
Isto, str. 200–201.

10
Isto, str. 208.

11
Isto, str. 494.

12
Isto, str. 495.

13
Isto, str. 496.

14
Isto, str. 506–507.

15
Isto, str. 543.

Josip Sanko Rabar

**Faith, Art, and Philosophy in
Søren Kierkegaard's Thought**

Abstract

Dannish philosopher Søren Kierkegaard deeply lived through and contemplated faith, art and philosophy; although he got rid of art and philosophy in the name of faith, this was only apparently, because he have preserved philosophy by his extraordinary thinking, and he also preserved important place for the art in the aesthetics of marriage and in the art of living. What does it mean to live aestehtically, and what to live ethically? Kierkegaard does not take the life of an artist as his point of departure, but he takes ethical and religious self-choice as the source of life which makes it artistic work and the work of beauty. The goal is not the art of artistic work, but the art of living, and that is possible only through the faith.

Key words

faith, art, philosophy, Søren Kierkegaard